

КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚОРҒАУ ЖӘНЕ ЖАУАПКЕРШІЛІК

Адамбаева А.С., заң ғылымдарының магистрі, aizhan.bat@mail.ru

Қызылорда ашық университеті, Қызылорда қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация. Зерттеу жұмысында кәмелетке толмағандардың құқықтарын қорғау және олардың заң алдындағы жауапкершілігі мәселелері жан-жақты қарастырылады. Кәмелетке толмағандардың негізгі құқықтары мен заңды мүдделерін қамтамасыз етудің құқықтық тетіктері сараланып, олардың құқықтарын қорғауда отбасы, білім беру ұйымдары және мемлекеттің атқаратын рөлі айқындалады. Сонымен қатар кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтың алдын алу, олардың құқықтық сауаттылығын арттыру және құқықтық мәдениетін қалыптастыру мәселелеріне назар аударылады. Құқық пен жауапкершіліктің өзара байланысы талданып, жасөспірімдердің заң талаптарын сақтауына ықпал ететін негізгі факторлар қарастырылады. Зерттеудің мақсаты – кәмелетке толмағандардың құқықтарын қорғаудың маңыздылығын ғылыми тұрғыдан негіздеу және олардың заң алдындағы жауапкершілігін арттырудың тиімді жолдарын айқындау.

Кілт сөздер: кәмелетке толмағандар, бала құқықтары, құқықтарды қорғау, заң алдындағы жауапкершілік, құқық бұзушылықтың алдын алу, құқықтық сауаттылық, құқықтық мәдениет.

Аннотация. В исследовании рассматриваются вопросы защиты прав несовершеннолетних и их юридической ответственности. Анализируются правовые механизмы обеспечения основных прав и законных интересов несовершеннолетних, определяется роль семьи, образовательных организаций и государства в защите их прав. Кроме того, уделяется внимание вопросам предотвращения правонарушений среди несовершеннолетних, повышения их правовой грамотности и формирования правовой культуры. Анализируется взаимосвязь между правами и обязанностями, рассматриваются основные факторы, способствующие соблюдению подростками закона. Цель исследования – научно обосновать важность защиты прав несовершеннолетних и определить эффективные пути повышения их юридической ответственности.

Ключевые слова: несовершеннолетние, права детей, защита прав, юридическая ответственность, предотвращение преступлений, правовая грамотность, правовая культура.

Кіріспе Қоғамның ең қымбат құндылықтарының бірі – бала. Әрбір бала қауіпсіз ортада өмір сүруге, білім алуға, өз ойын еркін білдіруге және жан-жақты дамуға құқылы. Кәмелетке толмағандардың құқықтарын қорғау – тек ата-ананың немесе мемлекеттің ғана емес, бүкіл қоғамның ортақ міндеті. Кәмелетке толмаған бала өзінің құқықтары мен міндеттерін білуі қажет. Себебі өз құқығын білетін бала өзін түрлі қауіптен қорғай алады, әділетсіздікке тап болған жағдайда көмек сұраудың жолдарын түсінеді. Құқықтық сауаттылықтың қалыптасуы баланың жауапкершілігін арттырып қана қоймай, оның қоғамдағы белсенді азамат ретінде қалыптасуына ықпал етеді. Жасөспірімдердің құқықтық мәртебесі ерекше. Олар білім алуға, медициналық көмек алуға, қауіпсіз өмір сүруге және демалуға құқылы.

Сонымен қатар әрбір жасөспірімнің міндеттері заңды сақтау, ата-ананы құрметтеу, қоғамдық тәртіпті сақтау және өз әрекеттеріне жауап беру. Жасөспірімдердің мінез-құлық ережелері олардың қоғамда дұрыс қалыптасуына көмектеседі. Қоғамдық орындарда өзін дұрыс ұстау, үлкендерді сыйлау және зиянды әрекеттерден аулақ болу маңызды. Жасөспірімдер арасында құқық бұзушылықтың себептері әртүрлі: отбасы тәрбиесінің әлсіздігі, әлеуметтік жағдай және достардың әсері. Мемлекет кәмелетке толмағандарды қорғау үшін түрлі бағдарламалар жүзеге асырады. Бұл бағдарламалар білім беру, тәрбие және әлеуметтік қорғауға бағытталған. Жасөспірімнің тұлғалық қалыптасуы мен әлеуметтік бейімделу үдерісінде отбасы мен білім беру ұйымдарының атқаратын рөлі ерекше. Отбасы баланың алғашқы әлеуметтік ортасы ретінде оның құндылықтық бағдарларының, мінез-құлық нормаларының және адамгершілік ұстанымдарының қалыптасуына ықпал етсе, мектеп білім беру үдерісі арқылы

оқушының зияткерлік қабілеттерін дамытып, қоғамдық ортадағы тәртіп пен жауапкершілік қағидаларын меңгертуге жағдай жасайды. Сонымен қатар қазіргі цифрландыру жағдайында интернет-ресурстар мен әлеуметтік желілер жасөспірімдердің дүниетанымы мен мінез-құлқына елеулі ықпал ететін факторлардың біріне айналып отыр.

Цифрлық ортаның мүмкіндіктерін тиімді пайдаланумен қатар, оның кәмелетке толмағандардың психологиялық және әлеуметтік дамуына ықтимал кері әсерлерін де ескеру қажет. Осыған байланысты ата-аналар мен педагогтер тарапынан жасөспірімдердің интернет кеңістігін қауіпсіз әрі саналы пайдалану дағдыларын қалыптастыруға бағытталған профилактикалық және тәрбиелік жұмыстарды жүйелі түрде жүргізу маңызды. Мұндай өзара іс-қимыл баланың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауға, сондай-ақ оның жауапты әрі құқықтық сауатты тұлға ретінде қалыптасуына ықпал етеді.

Зерттеу материалдары мен әдістері. Зерттеу мақсатына қол жеткізу үшін теориялық талдау, салыстырмалы-құқықтық талдау, жүйелеу, жинақтау және контент-талдау әдістері қолданылды. Теориялық талдау әдісі арқылы кәмелетке толмағандардың құқықтарын қорғау және жауапкершілік мәселелерінің ғылыми негіздері зерделенді. Жүйелеу және жинақтау әдістері кәмелетке толмағандардың негізгі құқықтары мен міндеттерін, сондай-ақ оларды қорғау тетіктерін топтастыру үшін пайдаланылды.

Нәтижелер және оларды талқылау. Кәмелетке толмағандардың құқықтарын қорғау мәселесі құқықтық, әлеуметтік және тәрбиелік бағыттардың өзара байланысын қамтитын кешенді мәселе екенін көрсетті. Кәмелетке толмағандардың құқықтық мәртебесін талдау олардың өмір сүру, білім алу, денсаулығын сақтау, отбасында тәрбиелену, ар-намысы мен қадір-қасиетін қорғау, өз пікірін білдіру сияқты негізгі құқықтарының заңнамалық тұрғыдан бекітілгенін айқындады. Аталған құқықтардың іс жүзінде қамтамасыз етілуі баланың әлеуметтік ортасына, отбасы жағдайына және құқықтық сауаттылық деңгейіне тікелей байланысты.

Сонымен қатар кәмелетке толмағандардың құқықтарын қорғауда отбасының орны ерекше яғни баланың алғашқы әлеуметтік ортасы ретінде оның құқықтық санасы мен мінез-құлықтық ұстанымдарының қалыптасуына ықпал етеді. Құқық бұзушылықтардың алдын алудың маңызды факторларының бірі ата-аналық бақылау баланың құқықтары мен жеке кеңістігін құрметтеу қағидаттарымен үйлесуі қажет.

Білім беру ұйымдары да кәмелетке толмағандардың құқықтық мәдениетін қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Мектепте құқықтық тәрбие беру оқушылардың заң талаптарын түсінуіне, өз құқықтары мен міндеттерін ажырата білуіне және құқық бұзушылықтың салдарын бағалауына мүмкіндік береді. Осы тұрғыдан алғанда, құқықтық білімді тек теориялық сипатта берумен шектелмей, күнделікті өмірде кездесетін нақты жағдайларды талдау, құқықтық жағдаяттарды шешу және пікірталас ұйымдастыру арқылы жүзеге асырудың тиімділігі жоғары.

Құқықтық жауапкершілік жасөспірімнің жасаған әрекетінің құқықтық салдарын түсінуімен тығыз байланысты. Сондықтан жауапкершілік ұғымын тек жазалау шараларымен байланыстыру жеткіліксіз. Оның негізгі мақсаты – құқыққа қайшы әрекеттердің алдын алу, жасөспірімнің құқықтық санасын қалыптастыру және оны қоғам алдындағы жауапкершілігін сезінуге бағыттау.

Қазіргі цифрлық орта жағдайында кәмелетке толмағандардың құқықтарын қорғаудың жаңа аспектілері қалыптасуда. Интернет пен әлеуметтік желілер білім алу, ақпарат алмасу және қарым-қатынас жасау үшін кең мүмкіндіктер ұсынғанымен, олар кәмелетке толмағандардың жеке деректерінің қауіпсіздігіне, психологиялық жағдайына және әлеуметтік бейімделуіне байланысты белгілі бір тәуекелдер туындатуы мүмкін. Осыған байланысты цифрлық сауаттылықты арттыру, интернеттегі қауіпсіз мінез-құлық дағдыларын қалыптастыру және кибербуллингтің алдын алу жұмыстары құқықтық тәрбиенің құрамдас бөлігі ретінде қарастырылуы қажет.

Кәмелетке толмағандардың құқықтарын қорғау тек заңнамалық нормаларды белгілеумен шектелмейтінін көрсетті. Баланың құқықтары мен заңды мүдделерін тиімді қамтамасыз ету үшін құқықтық тетіктерді тәрбиелік, әлеуметтік және профилактикалық

шаралармен ұштастыру қажет. Кәмелетке толмағандардың құқықтық сауаттылығын арттыру, олардың құқықтары мен міндеттерін түсіндіру, отбасы мен мектептің бірлескен жұмысын жетілдіру және цифрлық ортадағы қауіпсіздікті қамтамасыз ету – құқық бұзушылықтың алдын алудың және жасөспірімдердің жауапты азамат ретінде қалыптасуының негізгі бағыттары болып табылады.

Қорытынды Кәмелетке толмағандардың құқықтарын тиімді қорғау отбасы, білім беру ұйымдары, мемлекет және қоғам арасындағы жүйелі өзара іс-қимылды қажет етеді. Баланың құқықтарын құрметтеу, оның заңды мүдделерін қорғау және жауапкершілік сезімін қалыптастыру – құқықтық мемлекеттің маңызды қағидаттарының бірі. Осы бағыттағы кешенді шараларды жетілдіру кәмелетке толмағандардың құқықтарының сақталуына, құқық бұзушылықтардың алдын алуға және құқықтық мәдениеті жоғары, жауапты азаматты қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. 2026 жылғы 15 наурызда республикалық референдумда қабылданған. – Астана, 2026.
2. Қазақстан Республикасындағы баланың құқықтары туралы: Қазақстан Республикасының 2002 жылғы 8 тамыздағы № 345 Заңы (өзгерістер мен толықтыруларымен).
3. Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы: Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 26 желтоқсандағы № 518-IV Кодексі (өзгерістер мен толықтыруларымен).
4. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі: Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ Кодексі (өзгерістер мен толықтыруларымен). – Астана.
5. Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 5 шілдедегі № 235-V «Әкімшілік құқық бұзушылық туралы» Кодексі